

Om
Toreby kirke

SVEND AAGE NIELSEN

Nærværende skrift "Om Toreby kirke" er udgivet af Toreby sogns menighedsråd, 1992.

ISBN 87-984147-0-4

Tekst og billedvalg: Sognepræst Svend Aage Nielsen.

Tryk: Central-Trykkeriet, Nykøbing F.

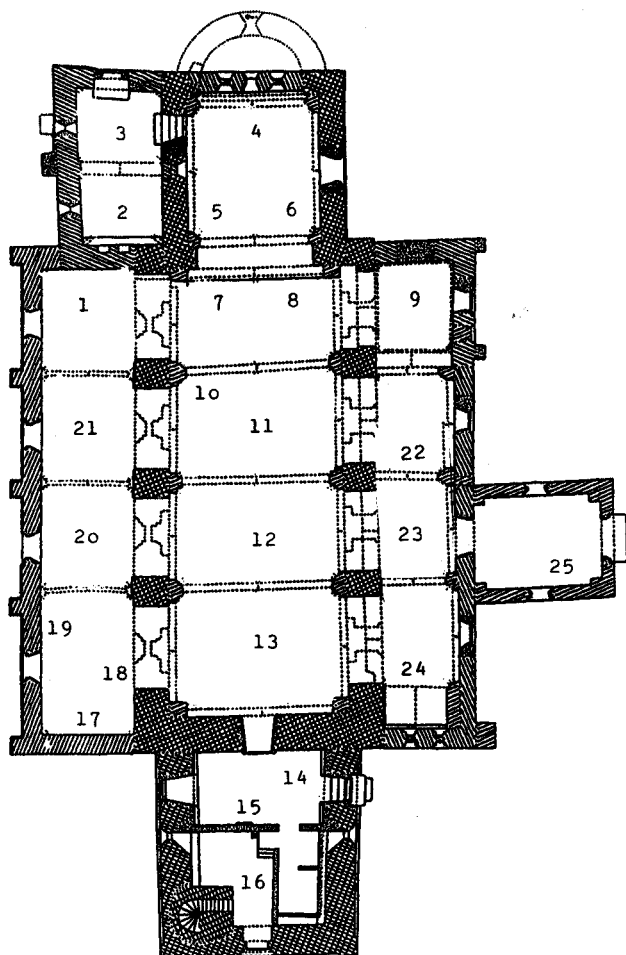
Foto: Erik Hvidt-Christensen, Anders Knudsen og M. Mackeprang.

Om forsidebilledet:

I 1988 blev kirkens tag- og murværk grundigt restaureret. Herefter blev den kalket. Herom skriver arkitekt Jens Chr. Varming til stiftsbogen 1988: "Nu er Toreby kirke hvidkalket, hvilket ikke bør betragtes som det endelige resultat. Af rent tekniske årsager er rødkalkning udeladt, da murværket forventes at ville udsvede mursalte.. Når disse børnesygdomme er overstået, skal kirken kalkes på ny, og der vil da blive taget stilling til farven."

Fortrinsvis på Falster, Øst- og Midtjylland er ca. 15 kirker - heriblandt Toreby - blevet kalket lyserøde langt tilbage i tiden!

Kirkens grundplan
Med den oprindelige apsis angivet bag koret.

Indledning

I det følgende skal Toreby kirkes righoldige udsmykning omtales. Følg fra grundplanen med fra 1-25:

Fra kirketienden blev indført i 1100-tallet - tredelt til kirke, præst og biskop - og indtil reformationen 1536 har kirken været i brug og bestyret som led i den hellige almindelige kirke på jorden.

Af "Pavelige aktstykker vedrørende Danmark" fremgår det, at kirken er indviet til sankt Michael.

De nævnte aktstykker giver indblik i en række embedsbesættelser af sognepræsteembedet i Toreby i de sidste 50 år før reformationen.

"Bevilget i pavens nærværelse" hedder det fx den 16. I maj 1513. I 1514 bevilger pavestolen sognepræst Gunde Nielsen forlænget frist til at stævne "sine modstandere, som er trængt ind i ...sognekirken i Toreby"!

Det tyder på, at reformationen er på trapperne!

Efter reformationen overgav kronen bestyrelsen af kirken til Aalholm len.

Fra 1726 bestyres kirken fra Fuglsang. Det sidste godsejerpar, der bestyrede den, var Rolf Viggo og Bodil Neergaard. De skænkede det første orgel til kirken i 1910 og fik bl.a. renoveret sakristiet. Bodil Neergaard stiftede i 1918 Sønderskovhjemmet i sognet, syd for Flintinge - som et hjem for hjemløse. I 1919 skænkede hun alterbilledet og i 1957 frescen af "Faraos datter" til kirken.

Siden 1962 er kirken blevet bestyret af menigheden - gennem menighedsrådet.

Med ordene fra skriften: "Mit hus skal være et bedehus", og fra Sjællandske Lov: "Kirken skal hver mands hjemhus være" indbydes læseren til at føle sig hjemme i kirken og til at tage imod dens budskab.

1) Korsfæstelsesgruppen

Den er kirkens ældst bevarede udsmykning. Maria og Johannes skønnes at være fremstillet ca. 1250. Maria har kappe, kjole, livbælte og sko. Hun har båret en krone, som er gået tabt. Mærkerne efter den ses stadig i hendes hovedbund. Hun fører hånden til kinden som udtryk for sin sorg. Øjnene er store og udtryksfulde, klædningen er kongelig.

Johannes udtrykker også sin sorg med hånden ført op til kinden. I sin anden hånd bærer han formentlig sin evangelie-bog.

Smilene hos Maria og Johannes er de nye træk ved dem, De viser, at de er ungotiske. Følelsen er på vej ind i kirkekunsten. Sporene kan følges fra udsmykninger i Frankrig og op gennem Europa. Smilene markerer også, at de to - som sidefigurer - ikke hører sammen med det nuværende krucifix og kristendoms-forståelsen bag det. Det krucifix, de har hørt til, er gået tabt. Det, de nu hænger sammen med, er fra ca. 1325:

Realistisk, martret og død hænger Jesus på korset. Hans øjne er halvt lukkede, munden er åben, spydstikket ses i brystkassen, lidelsen har været meget stærk - svarende til det gotiske kristendomssyn:

Det mere realistiske, at Kristus led døden for os på korset.

Francis Beckett kalder det for Lolland-Falsters "mest gribende lægmandskrucifix"!

Denne særlige benævnelse kommer af, at det er et krucifix, hvis plads har været over korbuen, hvor lægmænd og -kvinder kunne se op til det.

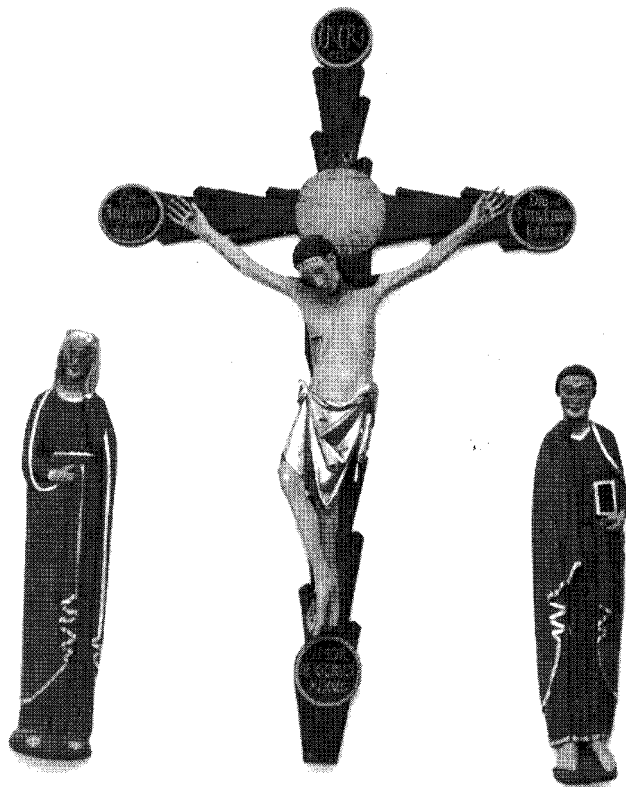
Jesu tornekrone er gået tabt, men mærker efter den ses i hans pande.

Bag hans hoved er en cirkelformet glorie.

Bemalingen af den til en sol er kommet til i 1700-tallet tillige med skriftordene ved hænderne:

"Se, jeg har tegnet dig i begge mine hænder" fra Esajas 49,16. Solsymbolikken hører 1700-tallet til og ses bl.a. tydeligt over højalteret i Peterskirken i Rom. Under Jesu fødder er fra samme tid angivet på latin:
AMOR DEUS CRUCIFIXUS =

KÆRLIGHED GUD KORSFÆSTET!

I "Sjællandske Krønike" står blandt ti meddelelser fra året 1346:

"De holstenske grever gjorde indfald på Lolland med en talstærk skare. Bemærk her om korset i Thoreby"

Det tyder på, at mennesker kan have søgt hjælp ved korset - hos den korsfæstede - mod krigens ondskab og kan have erfaret underfuld hjælp i nøden. Det kan være baggrunden for, at kirken blev udvidet igen og igen med sidekapeller, sideskibe, sakristi og portal i vestgavlen.

2 og 3) Sakristiet

Kalkmaleriernes alder vurderes af sagkyndige lige fra at være unngotiske til op til 1300- eller 1400-tallet.

På vestvæggen ses Adam og Eva ved syndefaldet. Eva rækker med højre hånd efter den forbudte frugt, og med venstre rækker hun en frugt bagud til Adam.

Hendes ansigt, kundskabens træ og slangen i det med menneskeansigt er udvisket af fugt, siden de blev fremdraget i 1905.

Over dem ses rester af nu udviskede billeder, som i M. Henriksens rapport til Nationalmuseet, 1905 beskrives således: "En siddende kvinde, som har holdt et skriftbånd i sine hænder, og ved hendes sider, siddende en mand og kvinde i datidens dragter, begge med opløftede og sværgende eller velsignende hænder". En stump af skriftbåndet er bevaret. Søren Kaspersen skønner, at motivet har gengivet profeter og fortsætter: "Den siddende kvinde med skriftbåndet er muligvis Sibyllen. Hendes profeti om Dommedag begrundes udmærket placeringen ..." (Sibyller er kendt fra oldtiden som spåkvinder).

Øverst mod syd ses Abraham på Morija bjerg - offerbjerget i det senere Jerusalem - i det øjeblik, hvor en engel tilbageholder hans offerkniv. Se 1. Mos. 22. Både Abraham og Isak ses - forståeligt nok - med lukkede øjne.

Derunder gengives Moses' kaldelse, 2. Mos. 3. Det er et ungt ansigt, der ses i den brændende tornebusk. Det peger frem til, at Gud senere åbenbarer sig i sin søn, Kristus.

I midten ses de to tavler = de ti bud, som Moses modtager på Sinai, 2. Mos. 20 - med åbent ansigt og fremstrakte hænder.

2. Mos. 3 nævner bjerget Horeb, men Stefanus nævner - I Apostlenes Gerninger 7 - at Moses' kaldelse fandt sted på Sinai bjerg, hvor han også - senere - modtog de ti bud. Det forklarer dette to-i-et-kalkmaleri gengivet på det samme bjerg!

Bevægelsen i Moses' klædning viser Åndens tilstedeværelse. For kristne er treenigheden nærværende - også i Det gamle Testamente.

Derunder ses drage-dyr med slyngede halse - et motiv, der kan spores helt tilbage til det gamle Babylon. Det ses i øvrigt på talrige romanske døbefonte i Danmark.

I østhvælvet ses Salomons berømte dom, 1. Kong. 3. Han har krone på hovedet og har fået et sværd i hånden, mens den ene af de to kvinder - med nedslåede øjne -rækker det omstridte barn frem imod ham!

C. C. Haugner har i 1915 også kunnet se, at den anden kvinde "knælende bønfalder" Salomon om at skåne barnet!

I næste sydhvælv fortsætter bibelhistorien med profeten Jeremias - med frygisk hue - og Zakarias. De viser begge hen til Johannes Døberen. Han står øverst og viser - med venstre hånd - hen til et - udvisket - lam med en endnu svagt synlig sejrspanne, som han holder i højre hånd.

I østhvælvet den tronende Kristus med korsglorie mellem Alfa og Omega jf. Johs. Åben. 21,6. Han er omgivet af stjerner og engle, der svinger røgelseskar. Det svarer til beskrivelsen af deres gudstjeneste i himlen foran Guds og Lammets trone (jf. Johs. Åben. 7 og 8).

Kristus velsigner med sin højre hånd med den oprindelige, usplittede kirkes velsignelsehilsen, hvor ringfingeren nærmes tommelfingeren og former et *a* = første bogstav i det græske *agapå* = jeg elsker dig! Denne græsk-ortodokse velsignelses-gestus har - såvel som den i vestkirken senere udbredte latinske form, hvor ring- og lillefinger blot bøjes ind i hånden - sin oprindelse i antikkens talegestus!

I sin venstre hånd holder Kristus jordkloden/rigs-æblet. Det er kronet med et kors - tegnet på hans forsonergering og fuldbragte værk.

I Omega-bogstavet ses et enestående kors. Det synes oldkirkeligt/byzantinsk i sin udformning, men er latinsk i sine mål.

Over det ses bogstaverne: TOR. Sådan ender det græske ord PANTOKRATOR og det latinske ord SALVATOR. De betyder henholdsvis DEN ALTBEHERSKENDE og FRELSEREN. For, at det udviskede ord, har været ordet PANTOKRATOR, taler figur-fremstillingen på kalkmaleriet. Det, at Kristus ses lige forfra, de altseende øjne, det fyldige hår, der deler sig i tre og to lokker på skuldrene, hageskægget og den nævnte velsignelse med højre hånd er inspiration fra østkirken, men andre træk i billedet er ikke tro kopier af den byzantinske verdenshersker.

Det ophøjede i billedet forklares således af kejser Leo VI år 900: at Gud blev menneske "ikke formindske Hans sublime højhed, og at Han - selv når Han underkastede sig den yderste ydmygelse - bevarede den majestæt, Han før havde nydt hos sin Fader ...". ("Troens billeder. Romansk kunst i Danmark", der beskriver Kristus-billedet - som Pantokrator -i de ortodokse kirkers kuppeler.)

Over sin venstre arm bærer Kristus sin kappe som tegn på sin kongeværdighed, "som den salige og eneste hersker", som der står i Tim. 6,15!

Bevægelsen i kjortelen viser Åndens tilstedeværelse. Den treenige Gud ser os imøde og tegngiver til seeren sit: Jeg elsker dig!

I sin klare forening af tegngivende træk fra det, som siden er blevet kaldt øst- og vestkirken, er kalkmaleriet ubeskriveligt værdifuldt.

I vesthælvvet lige overfor Kristus ses tre personer, der er blevet tydet ret forskelligt: Øverst ses en velsignende (ærke) biskop med en mitra, det er en bispehovedbeklædning. Han velsigner, som Kristus overfor, med den samme velsigneshilsen, som i dag betegnes som den græske velsignelse.

I følge M. Henriksens rapport til Nationalmuseet 1905 har der ved dennes hoved været rester af en indskrift Y US. Det tydes af Søren Kaspersen som måske at have været det latinske ord for biskop: *Epyscopus*. Det kan også tydes som *YESUS* - ikke som

den altbeherskende, men som den gode hyrde i kirkens hyrde dragt, bispedragten?

Ud fra profetspil i middelalderen, hvor en række personer fra Det gamle Testamente alle peger frem imod Kristus, tyder Søren Kaspersen personen til at være Aron, den jødiske ypperstepræst, bror til Moses, fra hvem vi har den aronitiske velsignelse. Det må i så fald nærmere udredes, hvorvidt han er blevet forsynet med en kirkelig bispedragt, antikkens/kirkens oprindelige velsignelsesgestus og betegnelsen episcopus = biskop eller; hvorvidt disse træk kan passe til billedet af den jødiske ypperstepræst. Personen mod nord i samme fag er næsten udvisket, men udtrykker dog også med sin højre hånd sin velsignelse til os. Personen mod syd sidder på en fornem trone og fremholder et skrift. På den ene side af hovedet står CLTO, OTTO eller CLEO på den anden side: BOLES.

Skal disse ord tydes som et ord, er det i historien, der skønnes at komme nærmest: KLEOBULOS, en af Grækenlands syv vise - fra Kreta. Han blev rost af kirkefaderen Augustin. Søren Kaspersen tolker personen som KLEOBULOS. Læses ordene ved personens hoved hver for sig, er BOLES en kort form for polske hertuger og konger ved navn BOLESLAW.

Det tyder i retning af den polske hertug Boleslaw I, der omkring år 1000 kom under biskoppen af Roms velsignelse og af den tysk-romerske kejser fik tilkendt hertugværdigheden. Denne fortolkning er fremført i stiftsbogen i 1989.

I nordhvelvet ses rester af et eller to kalkmalerier.

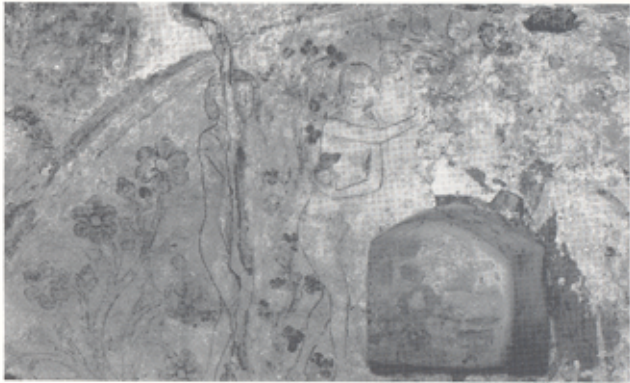
Svarende til kirkens indvielse til sankt Michael tyder M. Henriksen dem som sankt Michael, der dræber dragen.

N. M. Saxtorph tolker, at der er to motiver: "Jesu brunrøde kappe ved at forsvinde i skyerne ... og måske Elias i en ildsky".

Søren Kaspersen tolker også to motiver: "Samson med Gazas porte" og i et draperi "Maria med barnet i strålekrans".

C. C. Haugner har i 1915 gengivet at have set et billede af Marias bebudelse.

Sakristiet blev oprindeligt tilføjet uden døren udefra. I dets vestvæg er indrettet to niecer, der nok har tjent som sakramenthuse, hvor brødet og vinen blev anbragt før/til forberedelse af nadveren.

Disse sakramenthuse, kirkebænken lige foran dem, og de gudstjenestefejrende engle omkring Kristus tyder på, at rummet har været tiltænkt små gudstjenester og præstens og/eller præsternes gudstjenesteforberejdelser. Siden er kalkmalerierne blevet overkalket efter reformationen, en dør er sat i udefra, og rummet er blevet brugt - til kalkkule!

Omkring 1905 ville det nyoprettede menighedsråd sammen med godsejer Rolf Viggo Neergaard indrette rummet til ligkapel, men de genfundne kalkmalerier bevirkede, at et kapel i 1906 blev opført på kirkegården, og rummet blev genindrettet som sakristi.

I kirkens synsprotokol for 17.juni 1914 besluttes det, at renovere rummet til "sakristi og opholdsrum for børnene til dåb samt skriftestol". Til det sidste formål er der derefter anskaffet knæfald/bedepult med tro, håb og kærligheds-symboler. Bord og stol med den bøn fra Fadervor indgraveret i ryglænet - på latin: "Forlad os vor skyld, som vi også forlader vore skyldnere."

Skål og kande - til brød og vin - er placeret i et af rummets to sakramentshuse.

I rummet er desuden det fodstykke, som blev brugt til det nuværende alterbillede fra 1919 til 1952. I gotisk skrift gengiver det de samme to skriftsteder, som er angivet under alterbilledet den dag i dag.

På det står en syvarmet lysestage, skænket kirken i 1952 af forstanderparret Ingeborg og Hans Melchior rensen på Sønderskovhjemmet.

Fra samme tid er det lille krucifix, udført af billedskærer Poul Larsen, Nagelsti. På det strækker Jesus sin rastnaglede højre hånd ud til velsignelse, svarende til hans ord i sin bjergprædiken Mattæus 5,44!

4) Alterbilledet og udsmykning ved alteret

Billedet gengiver: *Jesu nedtaget fra korset, begrædt og beredt til gravlæggelsen*. Jesu' legeme hviler som på et alters sten. Det henviser til hans offer for os.

Grædende holder Maria om sin søns arm. Hendes hovedbeklædning er sikkert den, som blev båret af nonnerne i sankt Clara-klosteret i Firenze, som i 1495 betalte Perugino for original billedet, der nu ses i Palazzo Pitti i Firenze.

Maria Magdalene støtter grædende Jesu hoved med sin højre hånd flettet ind i hans hår. Nænsomt holder hun om det hoved, hvorfra tornekronen lige er fjernet. Den ligger ved Jesu højre hånd, mærker efter den ses i hans pande.

Josef fra Aritmetæa - i kostbar rådsdragt - støtter bagfra Jesu legeme med begge hænder. Nær den højre hånd er spydstikket i Jesu side. Bag ham står apostelen Johannes - ham Jesus elskede - som forstenet. Ved sin side har han sin mor Salome, grædende og med foldede hænder.

Maria, Kleofas' hustru står med åbne arme som udtryk for sorg og bøn. Nikodemus i kostbar rådsdragt fremholder og henviser til de nagler, der brugtes ved korsfæstelsen af Jesus.

Foran ham knæler formentlig den Maria, der i Apostlenes Gerninger 12 nævnes som evangelisten Markus' mor - med huset i Jerusalem, hvor nadveren blev indstiftet, og Helligånden blev udgydt.

Den ældre mand nær Nikodemus tydes af nogen at være apostelen Peter. Det nedslagne blik og de foldede hænder passer godt til Peters situation efter hans fornægtelse af Jesus natten til langfredag. Det kan måske også være kunstnerens selvportræt? Han havde apostelen Peter til navnehelgen. Det følger traditionen for gengivelse af Peters ansigt med kort skæg. Den unge mand yderst til højre kan være Markus. Hans kostbare dragt tyder ikke på, at det er en af disciplene fra Galilæa.

I kirkehistorien tydes den unge mand, der flygtede ved Jesu tilfangetagelse i Getsemane have - at være Markus. Ved nedskrivningen af Markus-evangeliet menes han at have været Peters sekretær.

Nederst til højre gengives formentlig den romerske høvedsmand, der ledede korsfæstelsen på Golgata. Ved Jesu død og tegnene, der fulgte den, kom han til tro på ham som "en retfærdig og Guds søn".

Hans turban fører ikke tankerne direkte til en romersk høvedsmand omkring år 30. Skyldes det kunstnerens indtryk fra sin samtid, hvor det ikke var romerriket, men den islamisk/tyrkiske besættelse, der prægede Mellemøsten og dele af Europa?

Tegnet, der underbygger, at der er tænkt på den romerske høvedsmand på Golgata, er den røde kjortel, som er hængt på den unge mands skulder. Den kjortel, som de romerske soldater kastede lod om på Golgata! Billedets personer er gengivet med en yderst diskret ringglorie over deres hoveder - kun synlig ganske nær billedet. Dog har de to, der kan være Peter og høvedsmanden, ingen glorie. Kan det være kunstnerens indlevelse i Golgata-dramaet, hvor høvedsmandens omvendelse ikke så hastigt efter korsfæstelsen gjorde ham glorie-værdig? Og kan det være, at kunstneren ikke ville forsyne sit selvportræt - med en glorie? Øverst til venstre ses Golgata med det tomme kors. Bagved er Jerusalem - som "landet bag hav".

Det kan være Jordanfloden med dåbsvandet, som kunstneren lader flyde - fra Genesareth sø - op forbi Jerusalem, for dermed at henvise til den dybere baggrund for Jesu frelsergerning. Tårnet i vandet har bro over til bymuren. Bag den ses bygninger, hvoraf en nøje ligner domkirken i Firenze med fritstående klokketårn, en anden fører tankerne til Pantheon i Rom og bagest i bymuren skal bygningen der vel være: templet i Jerusalem?

Skumringen breder sig ud over landskabet. Træk i det genkendes på andre af kunstnerens billeder. Lysvældet på himlen fra den nedgående sol minder om, at gravlæggelsen fandt sted kort før sabbatsdøgnet begyndte kl. 18. Billedet viser sammenhængen mellem skærtorsdag og langfredag: at Jesus tænkte på langfredag, da han skærtorsdag talte om, "mit legeme, som gives for jer" og "mit blod, som udgydes for jer". - Billedet viser disse ord fra deres fuldbagte side.

Billedet viser også sammenhængen mellem langfredag og påskedag. Ikke alene ved opstandelseslyset over himlen, men også ved at vise os de tre kvinder, der var med ved korset, og som gik til graven, påskedag.

Originalbilledet i Firenze blev hurtigt højt værdsat fra flere sider. En rig borger i Firenze tilbød nonnerne i Clara-klosteret 3 gange så meget for billedet, som de selv havde betalt kunstneren og tilbød, at bestille et tilsvarende til dem. Men de afslog tilbuddet efter at have fået at vide, at kunstneren ikke mente at kunne male et til, som var ligeså godt. Han anså det for at være sit mesterværk. - Clarisserordenen blev til i 1200-tallet, hvor Den hellige Clara blev grebet af Frans af Assisis forkyndelse af Kristus.

På grund af omvæltninger i Europa blev det fra 1799-1815 ført til Paris, kom væk fra at være alterbillede i 2. sidekapel i Clara-klosterets kirke - og ses nu i Palazzo Pitti.

Alterbilledet i Toreby har følgende tilblivelses- og ejerhistorie:

I "Puggaardske Studier. En grossererfamilie i Rom 1835-36" trykt i "Meddelelser fra Thorvaldsens Museum 1978" skriver Marianne Saabye, at Hans Puggaard nok bestilte maleriet af Albert Kuchler under sit ophold i Rom i 1848.

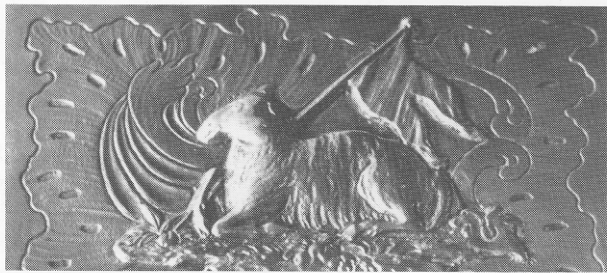
Albert Kuchler udførte det i 1849, og maleriet blev med den ramme, det stadig har, ophængt i Hans Pug-

gaards spisestue i Store Kongensgade 62 i København, hvor det ærbødigst blev beskyttet af et grønt forhæng. Kun når der var stille i stuen og højtid, adskiltes forhængen. Efter Hans Puggaard arvede datteren Marie det. Hun var gift med Orla Lehmann. Deres eneste barn, Margrethe arvede det af dem. Hun var gift først med Gotfred B. Rode og siden med den norske Erik Vullum.

I 1919 købte Bodil Neergaard billedet fra Margrethe Vullums efterladte bo. Hun får samme år gjort det til nyt alterbillede i kirken. I "Toreby sognekalds journal" for 1919 meddeler "Ministeriet tilladelse til, at kirkens daværende alterbillede ophænges på østre væg af nordre sideskib". På grund af, at billedet med dets ypperlige renaissanceramme "er vokset sig fast i menighedens bevidsthed", tilslutter menighedsrådet sig i samme journal, at det skal have "en iøjnefaldende og vel belyst plads" i kirken.

Fra år ca. 1500 havde korets hvælv kalkmalerier af 1) Kristus for Pilatus, 2) tornekroningen, 3) Kristus i Getsemane, 4) Korsbæringen, 5) tornekroningen, 6) piskningen, 7) korsfæstelsen, 8) Kristus på korset!

Det ældste inventar, der bruges ved alteret, er en korsfæstelsesgruppe, der er overført fra en gammel til den nuværende alterkalk. Dennes historie er indgraveret på dens side. Disken til brødet er med indivielsekors i randen.

Oblatæske i sølv med relief af lammet med sejrsfanen på låget blev i 1764 skænket til kirken, som indgraveret i bunden. I 1721 får kirken en messehagel i rødt fløjl med kors og kanter i guldgalloner. De to alterstager er fra ca. 1600-1625.

I 1961 blev der skænket en alterdug til kirken. I dens sider er broderet: "Af Guds nåde" og "til Guds ære". Syet af fru Anna Hansen, Toreby præstegård.

1981 erhvervedes kirkens grønne messehagel med tolv hvedeaks og en solgylden korsstamme påtrykt ubleget poplin med åreringe fra et stykke drivtømmer. Kaldet "vækst" af dens kunstner, Edel Lind, Odense bispegård. På billedet bæres den af biskop Vincent Lind, Odense.

1991-92 syedes et nyt altertæppe af medlemmer af menigheden med et enkelt stjerne-og-kors-symbol, så tæppet henviser til julens og påskens budskab.

5) Døbefonten

Døbefonten er fra 1200-tallet. Fodstykket - fra font af gotlandsk kalksten? I 1848 fik den sin udsmykning hugget af. Dåbsfadet er et nederlandsk arbejde fra 1625. I dets bund gengives syndefaldet ved kundskabens træ. På dets rand jager to hunde på hver halvdel henholdsvis efter en hare og en hjort, der begge har en enhjørning foran sig.

Som begyndelsen og enden og/eller som tegn på Kristi to naturer står enhjørningerne, der er symboldyr for Kristus, med deres horn henimod livets træ, der står på paradishøjen. Fra den løber de fire floder ud.

De fire hunde symboliserer *barmhjertigheden og sandheden og retfærdigheden og freden*. Haren, den hurtighed, hvormed vi skal tage mod Guds gaver, og hjorten, behovet for det livgivende vand, salme 42,21

Fra ca. 1650 er håndklædeholderen, smukt forarbejdet. To dåbskander står nær døbefonten. Den af tin fra 1834 og den nye fra 1977 skænket af forstander Johs. Andersen, Sønderskovhjemmet.

På væggen ved døbefonten lyseksjolde. Det ældste fra ca. 1650 med smukt hjerte-symbol. Det andet fra 1782.

6) Lyseksjolde

Fra ca. 1650 med hjerteform og fra 1782. De to store er udsmykket med blomster bl.a. med en påskelilje og er skænket af Peder Hansen Pommer og Maren Madsdatter.

7) Herskabsstol

Fra 1567 med reliefskårne, hjelmede våben for Hardenberg og Lykke. På latin står der: "Fromhed er nyttig i alle ting."

8) Herskabsstol

Med reliefskårne, hjelmede våben for Rud og Bølle. På latin står der: "Guds ord er sandhed." På stolens bag-

gavl et hoved i profil. Navnene gengiver herskaber, der har bestyret kirken.

9) *Epitafiet i Søndre sideskib*

Under epitafiets billede står der: "År 1643 den 24. januar har Hans Brems, foged på Kierstrup ladet beskoste og opsætte denne tavle over sine forældre ved navn Hans Knudsen og hans kære hustru Anne Nielsdatter, som boede og døde i grænge (Grænge) og nu ligger heneden under begravede. Gud give dem en glædelig opstandelse."

Billedet gengiver det store opstandelses-syn, som profeten Ezekiel får (Ezekiel kapitel 37) til trøst for Israels folk i deres babyloniske fangenskab, hvor de føde - i profetens syn - bliver levende igen. I skyerne blæser engle ånd i de dræbte fra de fire verdenshjørner, mens profeten følger de dødes opstandelse med sin henvisende hånd. Øverst muslingeskallen, renhedens jomfruelighedens symbol! Synet har spillet en ubeskrivelig rolle i det jødiske folks historie!

- Bemærk i øvrigt ribben med ansigtsmasken - til venstre!

10) *Prædikestolen*

Med opgang og lydhimmel blev de udført i 1645 af Nakskovmesteren Jørgen Ringnis (for 100 rigsdaler!). På lydhimlen fremholder engle lidelsesredskaberne: tornekrone, nagler, søjle, kors og stige. Derunder svæver Helligåndsdue ned under solen, som ses i lydhimmels hvælv. På den også ord fra salme 22.

I prædikestolens hovedfelter står først Johannes Døbereren og henviser til lammet, der hviler på Den hellige Skrift. "Se Guds Lam, der bærer verdens synd", står derunder.

Derefter følger de fire evangelister med deres tilhørende symboler. Det var kirkefaderen Irenæus, der tolkede de fire-hovede livsvæsener hos profeten Ezekiel som symboler for evangelisterne - vel med hovedmeningen: Der er ét evangelium i fire fremtrædelsesformer! Jf. Ez. 1.5f og Johs. Aben. 4,6f.

Mattæus' symbol blev menneskebarnet (ofte forsy-

net med vinger), fordi hans evangelium begynder med det menneskelige: Jesu slægtsregister.

Markus' fik løven, fordi hans evangelium begynder med Johs. Døberens med røsten, "der råber i ørkenen", hvor løvens røst kan høres.

Lukas fik oxen - fordi den er offerdyret, og hans evangelium begynder med Zakarias' offer.

Johannes fik ørnen, fordi hans evangelium indledes med den ophøjede gengivelse af Ordet. Jf. ørnen, der skuer mod det himmelske lys.

Midt mellem evangelisterne står Jesus med jordkuglen i venstre hånd. På den er korset rejst. Jf. den hellige Brunos ord: "Korset står, mens kloden drejer." Med højre hånd velsigner Jesus med den vestlige kirkedels velsignelsehilsen. De tre opstrakte fingre henviser til treenigheden og de to nedadbøjede til Kristi to naturer. Under Jesus står Peters forkyndelse for det jødiske råd: "Der er ikke frelse i nogen anden". Apostl. Gern. 4,12!

Under prædikestolens rand ses først de tre dyder: *Troen* = korset, *håbet* = ankeret og *kærligheden* = hjerte med brændende flamme. Dernæst de fire følgende kardinaldyder: *Retfærdigheden* = sværdet. *Klogskaben* = spejl og slange (dvs.: vis selverkendelse og vær snilde som slanger. ...) *Modet* = den brudte søjle (henvisning til Samsons mod). Og *mådeholdet* = vandkanden og vinbægeret (drik vand for tørst og vin med måde).

De tre første er beskrevet af Paulus, de fire næste af Platon. Det er kirkefaderen Ambrosius, der står bag deres parløb. Han sammenføjede disse hoveddyder. Derved har Platons fire dyder fået en bibelsk begrundelse.

På prædikestolen ses også bag dens personer: muslinge skallen = renhedens, jomfruelighedens symbol. Desuden ses forneden mellem fagene: nådens grønne lilje.

I døren til opgangen er angivet et nøglehul - en henvisning til ordets nøglemagt, som også skriftstederne over opgangen henviser til. Nederst på prædikestolen: en drueklase henviser til vinen og dermed til Jesu indstiftelse af nadveren og til hans forsoningsdød for os - til syndernes forladelse. Stolen er desuden forsynet med passende skriftsteder, engleansigter og barokke delansigter.

11) Indvielseskors – lysekroner

På pillen bag prædikestolen og på pillen overfor ses indvielseskors, der består af et græsk = ligearmet kors i en cirkel, indtegnet af biskoppen med vievand ved kirkens indvielse - og senere udfyldt med kalkmalerifarve!

Kirkens lysekroner er skænket af Bodil og Rolf Viggo Neergaard i 1917.

12) Pulpituret

Det blev rejst i 1705. I 1910 skænkede Bodil og Rolf Viggo Neergaard et Starup-orgel til kirken. Dets facade er bevaret bag det nuværende P. G. Andersen-orgel.

Dette blev indviet i 1970 og færdiggjort i 1990.

Det har omkring 1500 piber og 20 stemmer, der er fordelt i hovedværket, brystværket og pedalværket. Det kan ikke her beskrives efter fortjeneste.

13) Stolegavlens skriftsteder

Her kan det ses, hvordan skriftstederne på stolegavlene begynder med Bibelens første sætning og fortsætter frem gennem hele bibelhistorien. Den fem takkede stjerne, som malermester Jens Steffensen har brugt som pausetegn mellem de enkelte skriftsteder, symboliserer de fem verdensdele = evangeliet ud til alverden.

14 og 15) Familierummet

Tidligere Wallmoden-gravrummet. Her hænger på væggen en gravramme fra omkring år 1600. På den står på latin: "Pastor Peter Mikkelsen har sat dette monument over sin fortræffelige hustru Anne Ottesdatter." Gravrammen blev fundet under herskabsstolen ved døbefonten ("præstekonens stol") i 1952. På væggen hænger desuden de to mindeplader, der var på Catharina og Christopher von Wallmodens kister fra 1788 og 1791.

Christoffer von Wallmodens fine gravminde over sin hustru, udført af Johs. Wiedewelt.

Og Simon Peter svarede og sagde: »Du er Kristus, den levende Guds søn.«★Da svarede Jesus og sagde til ham:»Salig er du, Simon Jonas' søn! thi det har kød og blod ikke åbenbaret dig, men min fader, som er i himlene.★ Så siger også jeg til dig, at du er Petrus og på den klippe vil jeg bygge min kirke, og dødsrigets porte skal ikke få magt over den.★ Og jeg vil give dig himmerigets nøgler, og hvad du binder på jorden, det skal være bundet i himlene, og hvad du løser på jorden, det skal være løst i himlene.

Peters stol midt i kirken. Skriftstederne gengiver bibelhistorien i hovedtræk. De er udvalgt af biskop Halfdan Høgsbro i samarbejde med Bodil Neergaard og sognepræst Martin K. Hansen til de nye bænke i 1952.

Det er et ret enestående træk ved kirkens udsmykning, at den - på denne måde - gengiver hovedtræk fra frelseshistorien.

16) *Tårnrum og tårn. Se side 24-25.*

17) *Gravsten og tidl. alterbillede*

Rejst op ad væggen en kun delvist bevaret gravsten fra ca. 1600-1650 af rød kalksten med evangelisterne og deres symboler i hjørnerne.

Nederst desuden et bomærkeskjold med Kristi monogram og sol-symbol. Det følgende er et forsøg på at tyde stenens tekst i sin helhed: Gud Fader vi kunne godt tænke på dig den stund, vi er her på jorden, så vi vort levnedstid altid søge mod dig, og siden vi dø til evigt liv. Amen.

På stenen står det tidligere alterparti: En smuk renaissance-ramme med billede fra ca. 1850: 'Jesus lader de små børn komme til sig'.

18) *Degnestole*

En af kirkens to gamle degnestole med oprindelig gavlfra 1500-tallet med Niels Torkildsens våbenskjold - en stjerne, hvori der er en tredobbelt roset.

19) *Mindeplade*

På væggen over præsteparret Brüggmann - med data og træk fra deres livshistorie. Udført af Johs. Wiedewelt.

20) *Kirkeskibet*

En tremastet fuldrigger - er udført af Johannes Månson efter ét som i 1920'erne lå indefrosset i Nykøbing F.

havn. Han boede en tid på og ved Sønderskovhjemmet og skænkede det til kirken. Både det og dets rednings- både er navngivet med det latinske ord Pax = fred.

21) Vinduerne i nordsiden

I disse har der siddet sengotiske glasmalerier fra omkring 1520 bl.a. to gange to adelsvåben med tilknytning til kirken. Desuden Niels Torkildsens våben med sætningen på latin: "Niels Torkildsen denne kirkes pastor". Samt et Beldenak-våben med sætningen på latin: "(Jens) Andersen af Guds nåde biskop i Odense". NB: Indtil 1803 hørte kirken - som hele Lolland-Falster - under Fyns stift!

I det fjerde vindue fandtes det ældgamle danske våben med den gyldne ridderorden omkring det og med en krone over det. Fra en indberetning i 1706 fremgår det, at glasmosaikkerne er fjernet til fordel for nye og større vinduer.

22) Kirkens nye talepult

Udført i 1988 - gave fra håndværkerne efter kirkens restaurering. Fodstykket udført i korsform.

23) Stolegavle m. m.

Nær indgangen vises hen til kirken som et bedehus, til bønner og til alle Guds velgerninger.

På gavlen til venstre set hen mod midterskibet står ordene: "Gør dig rede til at møde din Gud". De kom med - efter personligt ønske fra fru Bodil Neergaard, idet de også er indgraveret i trappestenen på Sønderskovhjemmet - af dets første beboer.

Til venstre står fattigblokken fra 1689. Over den hænger en kårde, som af tøj museet er dateret til at være fra ca. 1720 - tiden omkring den store nordiske krig! Historien bag den - er ukendt.

24) Frescen af Faraos datter

1957 skænker fru Bodil Neergaard frescen af Faraos datter, der finder Moses-barnet i sin kurv i Nilen, mens

storesøster Mirjam bøjer sig over ham. Billedet er malet af Anne Marie Telmanyi. Det blev først skænket til fru Bodil Neergaard til dennes 90-års fødselsdag. Under det står vers af Grundtvig og af Dagmar Liebmann - der med sine fire første verselinier giver en værdifuld forståelse af vor gudbilledlighed!

25) Præster ved kirken i tiden efter reformationen.

I øvrigt er løvehovederne på dørene til og i våbenhuset *beskyttelses-symboler*; der henviser til, at Gud beskytter sit folk!

Om tårnrummet.

En vindeltrappe med i alt 76 trin i tårnets nord-vestre del fører op i kirketårnet.

Øverst i det hænger kirkens klokker. Af dem havde kirken i 1528 tre, hvoraf de to mindste samme år blev afleveret til "klokke skatten" og den tredje blev købt fri for 130 lod sølv! I dag har kirken to klokker. På den ældste står der: "Denne klokke som var bekostet af adskillige i Thorebye sogn 1588 er formedelst brøstfældighed foranstaltet omstøbt af Christopher Georg von Wallmoden geheimeraad af Dannebrog kammerherre og amtmand over Nyekiøbings amt herre til Wallmoden Fuglsang og Pierskov 1792".

Den store klokke er fra 1595. På den står foroven: "Anno 1595 var Frederik Hobe dronningens lensmand. Hr Per Micelsen, Jørgen Lavridsen, Jens Jørgensen, Rasmus Mortensen, Hans Render Niels Hwos kirkeverge Torby". Det er kirkens præst og kirkeværger! C. C. Haugner mener, at præsten tog initiativ til at få klokken "som bod for det ukristelige slagsmål", som han i 1586 havde med sin kollega ved et bryllup i sognet, fordi han havde kaldt denne "en underfundig skælm."

På randen står oversat fra plattysk: Af ild er jeg flydt, Michel Westfal har gjort mig. Alle sognets mennesker har...?

På klokkens rand står på latin: "Herrens ord bliver i evighed": VERBUM DOMINI MANET IN AETERNUM!

Maria med lille Messias.
På Toreby kirkes store klokke fra år 1595.

På begge sider af klokken er der relieffer af Maria med Jesusbarnet på armen. Hun står på månen, solens stråler omgiver hende, hun har krone og scepter, men forekommer yndig og ligetil i sin fremtræden som kvinden - af hvem Kristus lod sig føde!

På vejen ned fra tårnet, er det muligt at se et gammelt sejerværk, kirkens formentlig ældste urværk, og et gammelt Bertram Larsen-ur, hvis dele er bevaret, skønt det i 1979 blev afløst af et moderne el-ur. Den gamle urskive er bevaret - og forgyldt! Det er også muligt at se kirkens hvælv ovenfra - og dens kæmpe-mæssige tagværk, der øverst oppe er forsynet med fem såkaldte "konger" - stolperne der når helt op til midterskibets rygning.

Over korets hvælv i det nordøstre hjørne er der opdaget oprindelige kalkmalerier: dansende sole, der munder ud i påskeblomster - en klar og tydelig henvisning til opstandelsen.

En tak

For samarbejde om den bedst mulige belysning af kirken og dens udsmykning gennem otte århundreder takker jeg arkitekt Jens Christian Varming for tegninger, redaktør Ebbe Nyborg, Danmarks kirker om korsfæstelsesgruppen, kunsthistoriker, mag.art. Jens Fleischer om kalkmalerierne, forfatter, mag.art. Lise Gotfredsen om dåbsfadet, pastor Søren Prahl, Løgumkloster, pater Lorenzo del Zanna, København, pater Eugenius Legut, Maribo, cand.mag. Lars Krogh Møller, Århus, direktør og vicedirektør i Palazzo Pitti, Firenze, sagkyndige på Statens Museum for Kunst, Kunstakademiets bibliotek og Nationalmuseet om alterbilledet. Tillige sognepræst Johs. Melchior Jensen, forstander cand. theol. Jens Bøggild for råd og domprovst Imm. Felter for hjælp til oversættelse af latinske tekster.

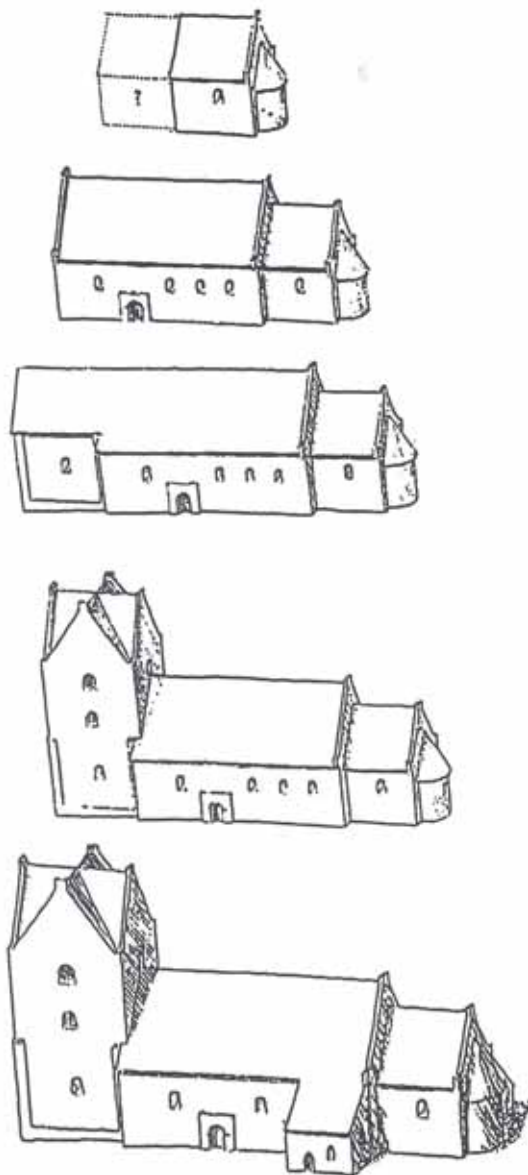
For mulige fejl og mangler ved fremstillingen bærer alene undertegnede ansvaret.

Toreby den 29. maj 1992

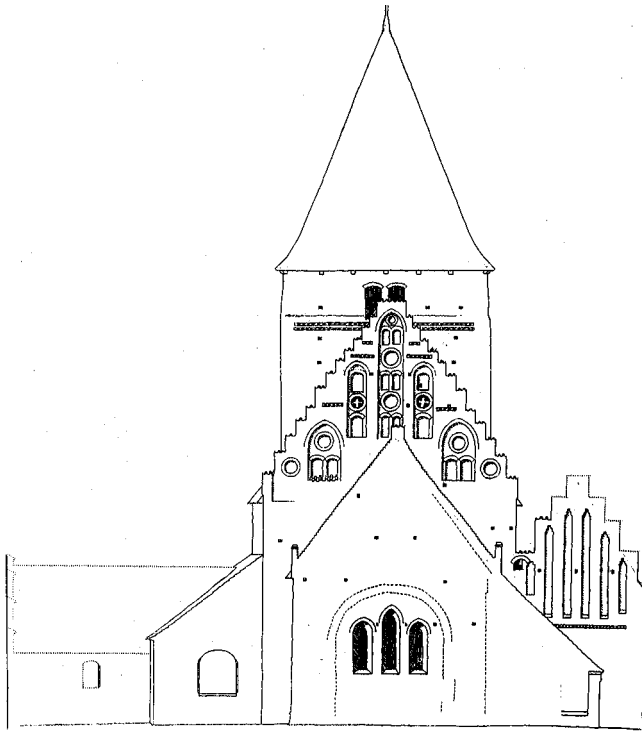
Svend Aage Nielsen

Af litteratur om emnet kan nævnes:

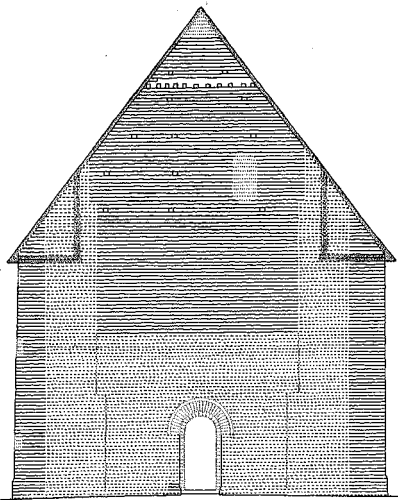
- "Sjællandske Krønike" Ved Rikke Agnete Olsen, Wormianum 1981.
- "Acta Pontificium Danica. Pavelige aktstykker vedr. Danmark" Kbh. 1915.
- P. Rhode: "Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters historie" ved J. Friis, 1. bind 1859.
- C. C. Haugner: "Gamle lollandske kirker", 1915.
- Francis Beckett: "Danmarks kunst" bind 2, 1926.
- "Danmarks kirker, Maribo amt" bind 2, Kbh. 1951.
- Bodil Neergaard: "Spredte træk af mit liv" 1941.
- Fritz Bressendorff: "Toreby kirke". Udgivet af Toreby menighedsråd 1971.
- Søren Kaspersen: "Kristi profeter i danske kalkmalerier". Foredrag ved 3. nordiske symposium for ikonografiske studier. Bårdshaug, 1972.
- Tove Meyer Hægstad: "Kirkekunst i forkyndelsens tjeneste", stiftsbogen 1977.
- Svend Aage Nielsen: "Kalkmalerierne i Toreby kirke". udgivet af Toreby menighedsråd, 1977; "Kirkekunstens budskab er for hele folket", Menighedsrådenes blad nr. 2, 1981; "Boles - ikke længere så gådefuldt", stiftsbogen 1989 og "Alterbilledets verden", Kristeligt Dagblad 31.1.1992.
- Frederik Raben-Levetzau: "Lolland Falster Møn", Kbh. 1988.
- Jens Christian Varming: "Toreby kirke", stiftsbogen 1988 og "Bygningsarkæologiske studier", 1989.
- Niels M. Saxtorph: "Danmarks kalkmalerier", Kbh. 1986.
- Lise Gotfredsen og Hans Jørgen Frederiksen: "Troens billeder. Romansk kunst i Danmark". Herning 1987.
- Erik Kjersgaard: "St. Mikkel i Toreby", Weekendavisen 10.8.1990.
- Lise Gotfredsen: "Enhjørningen", Kbh. 1992.
- Rapporter om kirken fra Nationalmuseet.
- Protokoller om kirken.
- Artikler om kirkens kunst i Toreby sogns kirkeblad fra 1980-1992.
- Speciallitteratur om kirkelige symboler, Pietro Perugino og Albert Küchler.

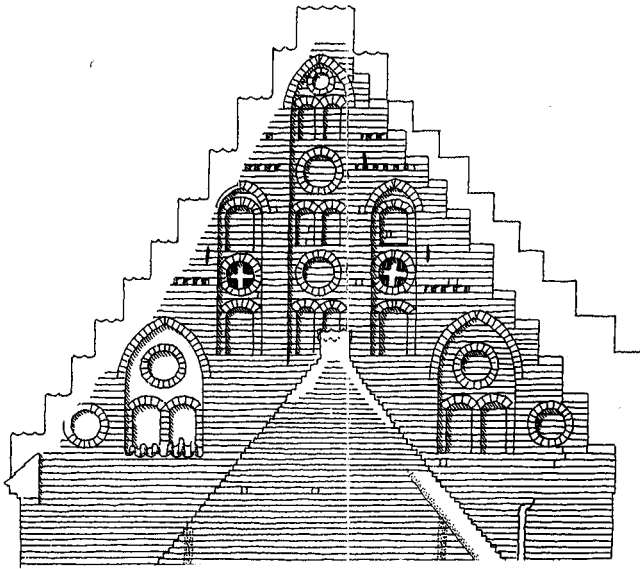
Træk af kirkens bygningshistorie fra kirkorke med apsis (bygget op til trækirke?) til udvidelser fra 12-1400-tallet.

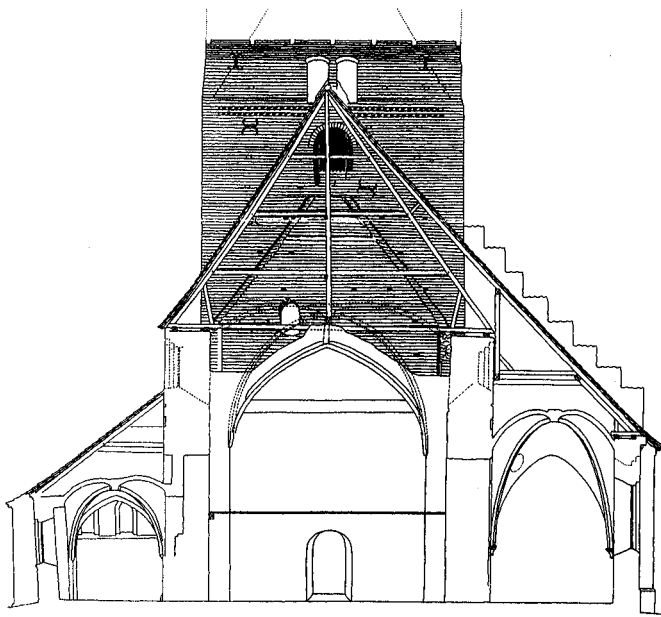
Opstalt mod øst, før fællestaget, indtil ca. 1750 eller deromkring at dømme efter tagværket.

Hovedskibets vestgavl med indgangsportal!
Skibets oprindelige vestgavl.

Del af udsmykningen på hovedskibets østgavl.
Bemærk de smukke, græske kors midt i udsmykningen.

Snit gennem den treskibede kirke med buegange.
Fra østsiden.

Bagsidebilledet:

Fag på kirkens prædikestol. øverst til venstre strækker en engel hals og skuer mod det himmelske lys. Derunder fremholdes modets dyd: Den brudte søjle. øverst til højre fremholdes mådeholdets dyd: En vandkande og et vinbæger.

Ansigtet foroven og de to i siderne ser mere jordbundne ud. Skal de illustrere mulige reaktioner på præstens prædiken? Oksen - Lukas' attribut - ser forståeligt nok mellemfornøjet ud og hænger lidt med øret! I disse livfulde omgivelser fremholder evangelisten - med oksen som fodskammel - sin evangeliebog, der er slået op på Jesu ord:

*Salige er
de, som hører
Guds ord
og bevarer
det.*

